

ХРОНІКИ ВІЙНИ:

статус цивільних у російській неволі

Дніпро, 2024 рік

Громадська організація
«Правозахисна Група «СІЧ»

Громадська приймальня
Української Гельсінської
спілки з прав людини

Цей посібник базується на комплексному аналізі законодавства України та міжнародного права, а також на консультаціях експертів провідних правозахисних організацій України. Пам'ятка складається з двох розділів, в яких розкриваються поняття, що пов'язані зі збройним конфліктом та правовим статусом цивільних осіб, які перебувають в російській неволі. Усі поняття у пам'ятці узгоджені з термінологією міжнародно-правових актів та національного законодавства, що забезпечує коректність їхнього застосування в публічному просторі. Узгодженість є ключовою умовою правильного визначення правового статусу цивільних осіб в російській неволі, а також подальшого формування механізму їхнього повернення в Україну. Коректна термінологія також дозволяє систематизувати дієві інструменти захисту прав означеної категорії громадян України та членів їхніх сімей. Особливого значення ця пам'ятка набуває в умовах постконфліктного розвитку, коли перед державою постане питання стягнення з держави-агресора компенсації на користь жертв конфлікту, які перебували в російській неволі. У цьому випадку, застосування відповідної термінології гратиме вирішальну роль у судових процесах, зокрема, і на рівні міжнародних судових інстанцій та спеціальних трибуналів.

Над розробкою працювали:

Віктор Філатов
Ксенія Онищенко
Юлія Полехіна
Ольга Божко
Євгеній Ярошенко
Олександр Павліченко

Дизайн та верстка:

Костянтин Філіппов
Геннадій Зима

На обкладинці:

анімація до документального
фільму «Невидимі», автори:
Ярослав Білоус
Тарас Білоус

Хроніки війни: статус цивільних у російській неволі.

Пам'ятка щодо порядку коректного визначення правового статусу цивільних осіб у російській неволі.

24 стор.

Дніпро, ГО «Правозахисна Група «СІЧ», 2024 р.

За фінансової підтримки чеської організації People in Need, у рамках ініціативи SOS Ukraine. Зміст публікації не обов'язково збігається з їхньою позицією

ХРОНІКИ ВІЙНИ: **статус цивільних у російській неволі**

*Пам'ятка щодо порядку коректного визначення
правового статусу цивільних осіб у російській неволі*

*Дніпро,
ГО «Правозахисна Група «СІЧ»,
2024 р.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5	II. ТЕРМІНОЛОГІЯ СТАТУСУ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ	16
I. ТЕРМІНОЛОГІЯ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ	7	<i>Заручник.....</i>	<i>16</i>
<i>Воєнні злочини.....</i>	<i>7</i>	<i>Інтернована особа.....</i>	<i>16</i>
<i>Геноцид.....</i>	<i>8</i>	<i>Незаконно (свавільно) затримана особа.....</i>	<i>16</i>
<i>Жорстоке поводження.....</i>	<i>8</i>	<i>Особа, незаконно позбавлена волі.....</i>	<i>17</i>
<i>Збройна агресія.....</i>	<i>9</i>	<i>Особа, зникла безвісти за особливих обставин.....</i>	<i>17</i>
<i>Злочини проти людяності.....</i>	<i>9</i>	<i>Особа, стосовно якої встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України.....</i>	<i>18</i>
<i>Катування.....</i>	<i>10</i>	<i>Постраждалі від насильницьких зникнень.....</i>	<i>18</i>
<i>Колаборанти.....</i>	<i>10</i>	<i>Політичний в'язень.....</i>	<i>19</i>
<i>Компенсація.....</i>	<i>12</i>	<i>Цивільна особа, яка перебуває під арештом.....</i>	<i>19</i>
<i>Місця несвободи.....</i>	<i>12</i>	<i>Цивільна особа, щодо якої винесено вирок.....</i>	<i>20</i>
<i>Міжнародний збройний конфлікт.....</i>	<i>13</i>	<i>Цивільний полонений.....</i>	<i>20</i>
<i>Неміжнародний збройний конфлікт.....</i>	<i>13</i>	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	22
<i>Окупаційна адміністрація.....</i>	<i>13</i>		
<i>Репарації.....</i>	<i>14</i>		
<i>Тимчасово окупована територія.....</i>	<i>14</i>		
<i>Фільтрація.....</i>	<i>15</i>		
<i>Фільтраційний табір.....</i>	<i>15</i>		

ВСТУП

З 2014 року держава-агресор використовує практику незаконного затримання та подальшого утримання в місцях несвободи українців, які активно засуджують окупацію наших територій, допомагають Збройним Силам України, відмовляються працювати на окупаційну адміністрацію та у будь-який спосіб протистоять державі-агресору та колаборантам. Міжнародна спільнота з самого початку засудила подібні дії держави-агресора як такі, що суперечать нормам міжнародного гуманітарного та кримінального права, а також загальновизнаним міжнародним стандартам прав людини. З початком повномасштабного вторгнення кількість українців в російській неволі стрімко зростає, що обумовлено не тільки активізацією збройного конфлікту, а й деякими іншими чинниками. Так, за інформацією Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, достеменно відоме

місцеперебування лише восьми тисяч полонених українців. Десятки тисяч людей – і цивільних, і військовополонених – залишаються у статусі зниклих безвісти. На сьогодні в державі так і не сформовано уніфікованої термінології, на основі якої відбувається визначення правового статусу цивільних осіб у російській неволі. Як наслідок, органи влади, представники медіа та правозахисники використовують різні терміни для окреслення статусу окремих категорій осіб, які перебувають у російській неволі.

Насправді, причин такої ситуації багато, і головна з них – неможливість поєднати усі випадки протиправних дій держави-агресора, які пов'язані з затриманням та подальшим утриманням українців в місцях несвободи. Тобто, об'єктивна та суб'єктивна сторона злочинів окупаційної адміністрації характеризується набором унікальних юридичних фактів, які вимагають осмислення та індивідуалізації. Це дуже важливо, в

контексті притягнення винних осіб до відповідальності та подальшого відшкодування жертвам конфлікту моральної і матеріальної шкоди. Мається на увазі не тільки питання міжнародного кримінального переслідування, а й окремі аспекти реалізації права на відшкодування за законодавством України. Також додається питання отримання жертвами конфлікту відповідних соціально-економічних та правових гарантій від держави. На сьогодні для української влади, це питання достатньо гостро стоїть на порядку денному.

Реалізуючи власні повноваження, означені суб'єкти повинні коректно розкривати усі елементи правового статусу цивільних осіб, які перебували або продовжують перебувати в російській неволі. ЗМІ також повинні оперувати коректною термінологією, оскільки від висвітлення ними окремих подій та фактів, буде залежати їхнє сприйняття міжнародними інституціями.

Для цього, вони повинні мати чітку та зрозумілу термінологію, яка повністю відповідає нормам міжнародного права та корелюється з національним законодавством. Представлена пам'ятка є результатом аналізу численних міжнародно-правових актів та вітчизняного законодавства, і розроблена у співпраці з провідними правозахисними організаціями України.

В основі цієї пам'ятки є декілька принципових правил. По-перше, статус цивільних осіб може змінюватися протягом часу перебування в російській неволі. Наприклад, особа може бути незаконно (свавільно) затриманою, а пізніше набути статус особи, зниклої безвісти за особливих обставин. Це обумовлено характером протиправних дій окупантів, які характеризуються певною тривалістю в часі. По-друге, одна особа може поєднувати декілька окремих правових статусів. Тобто, мова йде про так званий «комбінований статус», який визначається сукупністю

складів окремих воєнних злочинів або злочинів проти людяності. Наприклад, цивільна особа одночасно може бути жертвою насильницьких зникнень та жертвою катувань. По-третє, використання окремих термінів залежить від мандату міжнародної інституції, до якої звертається український державний орган або рідні цивільної особи, яка перебуває в російській неволі. У цьому випадку, враховується термінологія, прийнята за основу кожною окремою інституцією. Сподіваємося, що ця пам'ятка дозволить конкретизувати правовий статус та підвищити рівень правового захисту цивільних осіб в російській неволі та членів їхніх сімей. Саме в інтересах означених категорій громадян, і повинна діяти держава у тісній співпраці з правозахисниками.

ТЕРМІНОЛОГІЯ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

1. Воєнні злочини – це різновид міжнародних злочинів, який охоплює серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (порушення законів і звичаїв війни), за вчинення яких передбачена кримінальна відповідальність фізичних осіб на національному та міжнародному рівнях.

Примітка: До числа воєнних злочинів Римським статутом Міжнародного кримінального суду віднесено:

- умисне вбивство;
- катування або нелюдське поводження;
- умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю;

– широкомасштабне знищення і привласнення майна;

– примушення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави;

– умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом права на справедливий і звичайний суд;

– незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі;

– взяття заручників;

– умисне спрямування нападів на цивільне населення та цивільні об'єкти;

– умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання миру;

– вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю чи не маючи більше засобів захисту, беззастеречно здався;

– віроломне вбивство або поранення осіб, що належать до ворожої нації чи армії; розграбування міста або населеного пункту;

– застосування отрути або отруєної зброї;

– посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження тощо.

В Кримінальному кодексі України є бланкетна ст. 438, яка відсилає до порушень законів і звичаїв війни, що містяться у міжнародних договорах. Однак ця стаття не відповідає нормам міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права, оскільки не кожне порушення законів та звичаїв війни є воєнним злочином.

2. Геноцид – це будь-яке з наступних діянь, вчинене з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: вбивство членів такої групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи; умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих призвести до її повного або часткового фізичного знищення; впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі; примусове переміщення дітей такої групи до іншої групи.

Примітка: Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 09 грудня 1948 року засуджує не тільки геноцид, а й змову з метою вчинення геноциду; прями та публічні заклики до геноциду; замах на вчинення геноциду; співучасть у геноциді. 14 квітня 2022 року була оприлюднена Заява Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні». В документі актом

геноциду визнано: 1) вчинення на тимчасово окупованих територіях України масових звірств, що виявлялися у численних випадках вбивств, викрадення, жорстокого позбавлення свободи людей, їх катування, згвалтування, глумління над тілами вбитих і замучених; систематичні випадки умисного вбивства цивільного населення та умисне створення таких умов життя, які завдають виняткових страждань Українському народу; 2) примусове переміщення українських дітей та передачі їх на виховання до чужого середовища з метою знищення їхньої самоідентифікації як українців; 3) поширення випадків фізичного та психологічного насильства щодо населення України; 4) системні дії, спрямовані на створення умов, що розраховані на поступове знищення Українського народу через підлив економічного потенціалу та безпеки.

3. Жорстоке поводження – це системне, грубе, тривале та багатократове насильство, яке завдає

потерпілому фізичних чи психічних страждань, і вчиняється представниками окупаційної адміністрації або збройних сил чи правоохоронних органів держави-агресора в місцях несвободи з метою приниження честі та гідності особи.

Примітка: На практиці, жорстоке поводження може мати форму мордування, систематичного заподіяння тілесних ушкоджень, побиттів, позбавлення їжі, води, одягу, житла, а також обмеження можливості спілкування з членами сім'ї. Жорстоке поводження передбачає як фізичне насильство, так і психічний ефект у вигляді сильних душевних страждань. В національному кримінальному законодавстві завдання таких страждань є підставою для кримінальної відповідальності. Також, жорстоке поводження може супроводжувати вчинення інших злочинів, наприклад, умисне вбивство з особливою жорстокістю, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень способом, що має характер особливого мучення тощо.

4. Збройна агресія – це застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України, яке характеризується активним протистоянням між сторонами конфлікту, переміщенням окремих спільнот, численними руйнуваннями мирної інфраструктури, а також появою окремих категорій жертв конфлікту.

Примітка: Збройною агресією проти України, відповідно до норм чинного законодавства, вважаються наступні дії:

– вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України;

– блокада портів, узбережжя або повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав;

– напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або цивільні морські чи повітряні флоти України;

– акти застосування збройної сили проти України;

– надання державою своєї території третій країні, яка використовує її для вчинення збройної агресії проти України;

– застосування підрозділів збройних сил іншої держави або групи держав, які перебувають на території України для здійснення збройної агресії проти України.

5. Злочини проти людяності – це протиправні, усвідомлені діяння, які вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення.

Примітка: Вказані правопорушення характеризуються високим ступенем суспільної небезпеки. До переліку вказаних злочинів віднесено:

– вбивство; винищення;

– оборнення в рабство;

– депортація або насильницьке переміщення населення;

– ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи;

– катування;

– зґвалтування, сексуальне рабство, примусово вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства;

– переслідування будь-якої групи або спільноти;

– насильницьке зникнення осіб;
злочин апартеїду;

– інші діяння, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю.

До вказаної групи злочинів не застосовуються строки давності притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку. У Кримінальному кодексі України не закріплено окремого складу злочинів проти людяності.

6. Катування – це будь-яке умисне діяння, спрямоване на заподіяння особі сильного фізичного болю чи морального страждання, вчинене з метою примусити її чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати інформацію чи зізнання, або з метою покарати її чи іншу особу за дії, вчинені нею або іншою особою чи у вчиненні яких вона або інша особа підозрюється, або з метою залякування її або інших осіб.

Примітка: Держава-агресор застосовує катування на системній основі як до військовополонених, так і до цивільних осіб, які перебувають у місцях несвободи та не мають можливості активно захищати свої права. Саме тому, на етапі перебування особи в місцях неволі, цей злочин характеризується латентністю. Представники окупаційної адміністрації та збройних сил держави-агресора активно приховують випадки застосування катувань та жорстокого поводження, що ускладнює процес кваліфікації таких злочинів та збору доказів. Цей злочин передбачає застосування до особи фізичного та психологічного насильства задля досягнення протиправної мети, а саме: отримання від особи інформації; примушування до певних заяв або дій; примушування третіх осіб вчинити певні дії або утриматися від них. В міжнародній практиці для документування катувань використовують Стамбульський протокол, в якому деталізовані практики роботи з жертвами цього злочину.

7. Колаборанти – це кримінальний злочин, який передбачає:

– публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України;

– добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території,

у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора;

– здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти;

– передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі,

окупаційною адміністрацією держави-агресора;

– добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території;

– організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку

держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах;

– добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

Примітка: Для коректної кваліфікації злочину колабораціонізму необхідно врахування двох важливих елементів: об'єктивна сторона та суб'єктивна сторона. Перша проявляється у вигляді співпраці з державою-агресором та її представниками, яка може полягати не лише у виконанні організаційно-розпорядчих функцій Друга полягає у прямому умислі нанесення шкоди національній безпеці України.

8. Компенсація – це засіб відшкодування шкоди, яка була завдана особі, громаді або державі окупаційною адміністрацією або збройними силами окупантів внаслідок порушення норм міжнародного права, який застосовується на основі спеціальних міжнародно-правових механізмів та норм національного законодавства.

Примітка: Згідно норм національного законодавства, у якості шкоди, яка вимагає відшкодування, позиціонуються:

– людські втрати та пов'язані з ними соціальні втрати;

– економічні втрати;

– військові втрати;

– втрати, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки;

– соціальний захист ветеранів війни;

– втрати об'єктів громадських будівель та житлово-комунального господарства;

– шкода, завдана земельним ресурсам, надрам, водним та лісовим ресурсам, атмосферному повітрю;

– втрати інфраструктури транспорту та енергетичної інфраструктури;

– втрати культурної спадщини;

– втрати установ, підприємств та організацій;

– шкода, завдана особистим селянським господарствам та фермерським господарствам.

9. Місця несвободи – це спеціально облаштовані на тимчасово окупованих територіях або постійно діючі на території держави-агресора об'єкти, в яких під вартою, без права з власної волі залишити таке місце, утримуються цивільні особи.

Примітка: Метою тримання в таких місцях може бути: проведення незаконних фільтраційних заходів; підготовка до незаконної депортації; отримання викупу від третіх осіб; відбування незаконно засудженими покарання; арешт до винесення вироку; вчинення психологічного тиску та катувань тощо. Місця несвободи можуть бути створені як на тимчасово окупованій території України, так і на території держави-агресора (фільтраційні табори,

слідчі ізолятори, катівні, заклади з надання психіатричної допомоги, місця відбування покарання).

10. Міжнародний збройний конфлікт – збройний конфлікт, який виник між двома або декількома державами, включаючи випадки окупації усїєї або частини території держави, а також національні визвольні війни.

Примітка: В міжнародному гуманітарному праві розуміння міжнародного збройного конфлікту ґрунтується на об'єктивних критеріях. Одним з таких критеріїв є факт захоплення однією зі сторін конфлікту військовополонених іншої сторони. З моменту, коли в руках збройних сил однієї з держав виявляються поранені чи полонені військовослужбовці або цивільні іншої держави, або як тільки починається контроль над частиною територією іншої держави, одразу застосовуються норми міжнародного гуманітарного права. Суб'єктами міжнародних

збройних конфліктів є: держави, які безпосередньо воюють між собою; нації, що виборюють незалежність; міжнародні організації та блоки.

11. Неміжнародний збройний конфлікт – це збройний конфлікт, що відбувається на території будь-якої держави між її збройними силами чи іншими організованими збройними групами, які, знаходячись під відповідальним командуванням, здійснюють такий контроль над частиною її території, який дозволяє їм реалізовувати безперервний узгоджені військові дії.

Примітка: Внутрішній збройний конфлікт може трансформуватися у міжнародний, за умов, якщо в конфлікт втрутилися збройні сили іншої держави або окремі учасники внутрішнього конфлікту діють від імені іншої держави. Основними критеріями, які характеризують внутрішній збройний конфлікт є обмеженість територією однієї держави; суб'єктами є урядові та антиурядові сили;

безперервний та узгоджений характер військових дій.

12. Окупаційна адміністрація – це сукупність державних органів і структур Російської Федерації, функціонально відповідальних за управління тимчасово окупованими територіями та підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних повноважень на тимчасово окупованих територіях та які виконували чи виконують властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування функції на тимчасово окупованій території України, в тому числі органи, організації, підприємства та установи, включаючи правоохоронні та судові органи, нотаріусів та суб'єктів адміністративних послуг.

Примітка: Згідно норм законодавства України, держава не несе відповідальності за незаконні дії та незаконно прийняті окупаційною адміністрацією Російської Федерації

рішення на тимчасово окупованих територіях. Окупаційна адміністрація включає в себе так звану «самопроголошену владу», яка на тимчасово окупованих територіях незаконно здійснює повноваження, властиві органам влади України. При чому, до уваги не береться порядок формування окупаційної адміністрації (обрання, призначення, делегування тощо), оскільки будь-які утворення, з позиції українського законодавства, будуть вважатися незаконними. Будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами на тимчасово окупованій території є недійсним і не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території (ч. 3 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»).

13. Репарації – це сукупність засобів забезпечення відшкодування

шкоди, які застосовуються до винних осіб (держав) з метою усунення соціально-економічної, структурної несправедливості у формі реституції, компенсації, реабілітації, сатисфакції за завдану шкоду та гарантії неповторення конфлікту.

Примітка: Репарації виконують не лише компенсаційну функцію, вони наділені певним символізмом, адже дають змогу жертвам конфлікту відчувати справедливість. Отже, репарації є не лише грошовим чи майновим еквівалентом завданої шкоди, вони охоплюють питання суспільно-політичного характеру. Природа репарацій перебуває в площині змісту права на захист, яке охоплює право на справедливість та право на відшкодування. Репарації також є частиною процесу пошуку правди, оскільки вони частково вказують на визнання винними особами злочинів минулого.

14. Тимчасово окупована територія – це частини терито-

рій України, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють фактичний контроль або в межах яких збройні формування Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль з метою встановлення окупаційної адміністрації Російської Федерації.

Примітка: Відповідно до законодавства України, тимчасово окупованими територіями є наступні частини території України: сухопутна територія та її внутрішні води у межах окремих районів, міст, селищ і сіл; внутрішні морські води, прилеглі до сухопутної території; надра під територіями та повітряний простір над цими територіями. В умовах повномасштабного вторгнення межі тимчасово окупованих територій можуть змінюватися за рахунок деокупації окремих територій або, навпаки, появи новоокупованих територій. Законодавством України встанов-

лено особливий правовий режим на означених територіях та запроваджені додаткові механізми захисту прав і свобод громадян України.

15. Фільтрація – це система насильницьких, каральних заходів, які здійснюються окупаційною адміністрацією або збройними силами, і передбачають незаконне утримування цивільних осіб з метою збирання їх персональних (біометричних) даних, проведення особистого обшуку та огляду речей, вилучення інформації з відповідних носіїв та з'ясування ставлення таких осіб до окупаційної влади.

Примітка: В нормах міжнародного гуманітарного права відсутній термін «фільтрація», втім її здійснення часто супроводжується порушеннями прав людини та воєнними злочинами. Зокрема, здійснення фільтрації є прямим порушенням наступних заборон, закріплених в міжнародному праві: заборона примусового переміщення мешкан-

ців окупованої території; заборона застосування тортур і жорстокого, нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження; блокування продуктів харчування, води, медичних товарів і послуг, необхідних для забезпечення основних стандартів гігієни; обмеження можливості міжнародних спостерігачів встановлювати місцез перебування цивільних осіб. Фільтрація як заходи з міркувань безпеки не заборонена нормами міжнародного права, однак, спосіб, в який фільтрація здійснюється представниками держави-агресора, включає порушення ряду норм міжнародного гуманітарного права та права прав людини.

16. Фільтраційний табір – це спеціально облаштоване окупаційною адміністрацією або збройними силами держави-агресора місце несвободи з обмеженим режимом доступу та охороною, в яке для здійснення фільтраційних заходів незаконно переміщуються цивільні особи та військовополонені.

Примітка: Фільтраційні табори формуються на базі відповідних об'єктів на тимчасово окупованих територіях або на території держави-агресора. Це можуть бути будівлі та споруди, які придатні для утримування значної кількості осіб (школи, стадіони, промислові зони тощо). Здебільшого, на цих об'єктах відсутні належні умови для утримування осіб та не забезпечені мінімальні стандарти харчування, медичної допомоги та гігієни. Фільтраційні табори слугують певним транзитним пунктом, після якого громадян України: примусово переміщують на територію держави-агресора; залишають на тимчасово окупованій території або вирішують питання про висування особи обвинувачення та переведення її до пенітенціарної установи; випускають на територію України або інших держав.

ТЕРМІНОЛОГІЯ СТАТУСУ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ У РОСІЙСЬКІЙ НЕВОЛІ

1. Заручник – це особа, яка захоплена і утримується з метою спонукання державного органу, установи чи організації або окремих осіб здійснити якусь дію або утриматися від здійснення якоїсь дії як умови звільнення особи, або з метою подальшого обміну утримуваної особи.

Примітка: Ключовою ідентифікаційною ознакою заручників в умовах збройного конфлікту є певна вимога держави-агресора, її органів, підрозділів або формувань, звернена до влади України, іноземної держави, міжнародної організації, членів сім'ї утримуваної особи або будь-якої фізичної чи юридичної особи, виконан-

ня якої розглядається у якості умови звільнення заручника та повернення його на територію України. Міжнародне гуманітарне право містить пряму заборону захоплення заручників, як гарантію захисту цивільного населення під час війни. Спостерігачі отримали свідчення, які вказують на те, що українських цивільних осіб умисно затримували саме з метою обміну на російських військовополонених. Така практика порушує МППЛ та МПП і прирівнюється до свавільного позбавлення волі та захоплення заручників

2. Інтернована особа – це особа, яка в умовах збройного конфлікту опинилася на окупованій території та була примусово виселена з місця постійного проживання супротивною стороною міжнародного збройного конфлікту, в спеціально підготовлені місця зі збереженням громадянської правоспроможності.

Примітка: Згідно норм міжнародного гуманітарного права, особи

можуть бути інтерновані як на територію держави, яка здійснює збройну агресію, так і на територію нейтральної країни, у тому числі і держави-покровительки. Так, Ст. 49 ЖК-4 забороняє переміщення на територію держави-окупанта за деякими винятками, а Ст. 83 ЖК-4 зобов'язує державу, яка затримує, не створювати місць інтернування в районах, де особливо є небезпеки війни. У якості інтернованих осіб можуть бути як цивільні, так і військовополонені. Означеним особам забезпечуються належні умови утримування в місцях інтернування, харчування, надання медичної допомоги в спеціально створених лазаретах. При здійсненні інтернування заборонено розлучати членів однієї сім'ї, особливо батьків і дітей, які мають право на возз'єднання та спільне проживання в місцях інтернування.

3. Незаконно (свавільно) затримана особа – це особа, яка була безпідставно, неправомірно

затримана представниками окупаційної адміністрації, підрозділами та формуваннями держави-агресора з подальшим обмеженням права на пересування та контактування з членами сім'ї.

Примітка: Незаконне (свавільне) затримання може бути здійснене на тимчасово окупованій території, території держави-агресора, включаючи громадські місця, пункти перетину державного кордону, блокпости, а також за місцем проживання або перебування особи. Подібні затримання суперечать нормам міжнародного гуманітарного права та правам людини. Одним з інструментів фіксації таких затримань є так званий «Московський механізм», який запроваджено ОБСЄ для ідентифікації незаконно (свавільно) затриманих осіб та сприяння їхньому поверненню в Україну. Існують наступні види контексту незаконного затримання цивільних осіб: 1) коли неможливо посплатися на будь-яку правову підставу, що виправдовує позбавлення волі;

2) якщо позбавлення волі є наслідком здійснення прав або свобод, гарантованих статтями 7, 13, 14, 18, 19, 20 і 21 Загальної декларації прав людини; 3) коли порушення права на справедливий суд є настільки серйозним, що позбавлення волі за рішенням суду набуває свавільного характеру; 4) коли шукачі притулку, іммігранти або біженці піддаються тривалому адміністративному ув'язненню без можливості адміністративного чи судового перегляду чи захисту; 5) коли позбавлення волі відбувається через дискримінацію особи за різними ознаками, що може призвести до ігнорування рівності прав людини.

4. Особа, незаконно позбавлена волі – це особа, яка перебуває в місцях несвободи на тимчасово окупованій території або території держави-агресора без будь-яких пояснень та офіційних обвинувачень або з такими з подальшим обмеженням права на пересування та зв'язку із зовнішнім світом.

Примітка: Незаконне позбавлення волі є серйозним порушенням норм міжнародного гуманітарного права та воєнним злочином. Незаконний характер визначається: відсутністю будь-яких законних підстав (вчинення особою злочинів на окупованій території, шпигунства або диверсій), відсутністю офіційних документів, які санкціонують тримання під вартою, порушенням норм процесуального законодавства при затриманні особи, відсутністю або обмеженістю інформації про місце тримання особи.

5. Особа, зникла безвісти за особливих обставин – це особа, яка зникла безвісти у зв'язку із збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру.

Примітка: В Законі України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин»

передбачено спеціальний правовий статус, який набувається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Цей статус зберігається до моменту припинення розшуку особи, яка зникла безвісти за особливих обставин. Особи, які належать до вказаної категорії, користуються усіма конституційними правами, які підлягають захисту до моменту припинення її розшуку.

6. Особа, стосовно якої встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України – це громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка внаслідок збройної агресії проти України, у будь-якій формі, позбавлена свободи державою-агресором, її органами, підрозділами, формуваннями, іншими утвореннями під час перебування на тимчасово окупованих територіях України або на території держави-агресора.

Примітка: В національному законодавстві закріплено перелік осіб, які належать до цієї категорії, зокрема: військовополонені; цивільні особи; громадські діячі, політики та правозахисники; цивільні заручники; іноземці або особи без громадянства, які проходили військову службу у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. Означені особи та члени їхніх сімей мають право на додаткові соціально-економічні та правові гарантії від держави, перелік яких регламентовано Законом України від 26 січня 2022 року № 2010-IX «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей». Свободи також можуть бути позбавлені особи, які не підтримали окупаційний режим та виявили нейтральну позицію. Їх ідентифікують як прихильників України.

7. Постраждали від насильницьких зникнень – це особи, які були в будь-якій формі позбавлені

волі представниками окупаційної адміністрації, збройних сил або правоохоронних органів держави-агресора, або іншими особами, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою окупантів, і відносно яких тривалий час була відсутня інформація про місце їхнього перебування чи долю.

Примітка: Жертвами насильницьких зникнень можуть бути як ідентифіковані та звільнені у подальшому особи, так і особи, які були ідентифіковані, але доля яких так і не була визначена. В міжнародному гуманітарному праві для жертв насильницьких зникнень гарантоване право на отримання швидкого, справедливого та адекватного відшкодування завданої їм шкоди та компенсації. Мова йде про моральну та матеріальну шкоди у наступних формах: реституція, реабілітація, сатисфакція, надання гарантій неповторення. Насильницькі зникнення часто супроводжуються застосуванням до особи представниками держави-а-

гресора фізичної сили, втратою зв'язку з нею, а також наявністю негативних наслідків (смерть особи, фізичні або психологічні страждання, втрата працездатності, інвалідизація тощо). Жертвою насильницьких зникнень вважається будь-яка зникла особа та будь-яка фізична особа, якій спричинено безпосередню шкоду в результаті насильницького зникнення (ст. 24 (1) Конвенції).

8. Політичний в'язень – це особа, яка була позбавлена особою свободи за наступних умов:

1) якщо позбавлення волі було застосоване з порушенням одного з основних прав, гарантованих Європейською конвенцією з прав людини та Протоколами до неї, зокрема, свободи думки, совісті і релігії, свободи вираження поглядів та інформації, а також свободи зібрань та об'єднань;

2) якщо позбавлення волі було застосоване за явно політичних

причин без зв'язку з будь-яким правопорушенням;

3) якщо з політичних мотивів тривалість ув'язнення та його умови явно не відповідають правопорушенню, у скоєнні якого особу підозрювали або визнали винною;

4) якщо з політичних мотивів особа позбавлена волі на дискримінаційній (у порівнянні з іншими особами) основі;

5) якщо позбавлення волі є результатом очевидно несправедливого судового розгляду, що може бути пов'язаний з політичними мотивами влади.

Примітка: Цей термін здебільшого використовується представниками медіа для окреслення передумов переслідування та причин позбавлення державою-агресором особою свободи громадян України. Політичні в'язні, по суті, належать до осіб, стосовно яких

встановлено факт позбавлення особою свободи внаслідок збройної агресії проти України. Гарантії їхнього соціально-правового захисту також регламентовані Законом України від 26 січня 2022 року № 2010-IX «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особою свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей». Нормами міжнародного права встановлені заборони щодо переслідування та позбавлення свободи осіб за їхні політичні переконання. У своїй Резолюції 2231 (2018) «Громадяни України, затримані парламентом Російської Федерації як політв'язні» ПАРЕ засудила практику утримування громадян України державою-агресором.

9. Цивільна особа, яка перебуває під арештом – це особа, яка тримається в місцях несвободи під арештом, санкціонованим рішенням правоохоронного органу держави-агресора або самопроголошеної влади на тимчасово

окупованих територіях та по відношенню якої уповноваженими особами здійснюються відповідні слідчі дії з метою встановлення ступеня вини або невинуватості такої особи.

Примітка: Переважно ці особи перебувають в місцях несвободи за сфабрикованими звинуваченнями, які висуваються до осіб з проукраїнською позицією, які відмовилися визнати окупацію та співпрацювати з державою-агресором. Нормами міжнародного гуманітарного права передбачені законні підстави для арешту цивільних осіб, які перебувають на окупованій території, зокрема: підозра в здійсненні особою шпигунської чи диверсійної діяльності на користь іншої сторони конфлікту; вчинення умисних правопорушень, які призвели до смерті однієї чи більше осіб. Стаття 76 Четвертої Женевської конвенції передбачає, що особи, які перебувають під захистом, звинувачені у скоєнні злочину, повинні знаходитися в

окупованій країні, а в разі засудження повинні там само відбувати строк покарання.

10. Цивільна особа, щодо якої винесено вирок – це цивільна особа, яка на підставі проведеного попереднього розслідування та офіційного обвинувачення була визнана винною та засуджена судом держави-агресора або судами, які були незаконно утворені на тимчасово окупованих територіях до позбавлення волі та етапована до місць виконання покарань.

Примітка: Означені вирокі можуть бути законними та незаконними. Законні вирокі приймаються на підставі доведення факту здійснення особою шпигунської чи диверсійної діяльності на користь України або вчинення засудженою особою умисних правопорушень, які призвели до смерті однієї чи більше осіб. Засуджені громадяни України не мають доступу до незалежної, кваліфікованої правової допомо-

ги, що не дає змоги захищати свої інтереси.

11. Цивільний полонений – це узагальнений статус цивільної особи, яка була незаконно або законно затримана і позбавлена свободи державою-агресором, її органами, підрозділами, формуваннями та утримується в місцях несвободи на тимчасово окупованій території України або на території держави-агресора.

Примітка: Цей термін не регламентований чинним законодавством або міжнародно-правовими актами. Він має неофіційний характер та використовується для позначення усіх громадян України, які, незалежно від характеру підстав, утримуються окупаційною адміністрацією або іншими формуваннями держави-агресора в місцях несвободи. Використання цього терміну спотворює реальність щодо незаконних затримань, незаконного утримання та насильниць-

ких зникнень на окупованій території, адже взяття військових в полон – це процедура, що не суперечить нормам міжнародного гуманітарного права, в той час як взяття «в полон» цивільних осіб нормами міжнародного гуманітарного права не передбачене.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Міжнародний документ ООН від 12 серпня 1949 року. Офіційний вісник України. 2013. № 27, стор 370. стаття 942.
2. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 12 липня 2018 р. № 2505-VIII. Голос України. 2018. № 140.
3. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей: Закон України від 26 січня 2022 р. № 2010-IX. Голос України. 2022. № 107.
4. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 10.06.2024).
5. Деякі питання виконання Закону України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей»: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2022 р. № 1281. Урядовий кур'єр. 2022. № 246.
6. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року. Офіційний вісник України. 2017. № 2. С. 605. Ст. 67.
7. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 року. Офіційний вісник України. 2015. № 54. С. 10. Ст. 1737.
8. Каткування та інші жорстокі, нелюдські та принижуючі гідність види поведження та покарання (реабілітація жертв катувань): Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 12 квітня 2013 р. A/HRC/RES/22/21.
9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Збірник чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. стор. 25.
10. Про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04 листопада 1950 року. Голос України. 2001. № 3.
11. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. Голос України. 2008. № 236.
12. Рекомендації Rec(2006)8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потер-

пілим від злочинів, від 14 червня 2006 року.
URL: https://issuu.com/uccg/docs/12_rec_2006__8__of_soe_ukr (дата звернення: 13.06.2024).

13. Директива Європейського Парламенту і Ради ЄС 2016/1919 від 26 жовтня 2016 р. «Про правову допомогу підозрюваним та обвинуваченим у кримінальних провадженнях та розшукуваним особам у провадженнях за європейським ордером на арешт». Офіційний вісник Європейського Союзу. 2016. L 297. С. 1.

14. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення № R (93)1 від 08 січня 1993 р. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_4.pdf (дата звернення: 15.06.2024).

15. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території: Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII. Голос України. 2014. № 83.

16. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України

на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18 січня 2018 р. № 2268-VIII. Голос України. 2018. № 37 (втрапив чинність на підставі Закону України від 21 квітня 2022 р. № 2217-IX).

17. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. Голос України. 2001. № 107.

18. Проект закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права». URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804 (дата звернення: 15.06.2024).

19. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 21 березня 2021 р. № 119/2021. Урядовий кур'єр. 2021. № 58.

20. Про створення трибуналу щодо злочину агресії проти України: Резолюція Європейського парламенту P9_TA(2023)0015 від 19 січня 2023 року.

Для отримання безоплатної юридичної допомоги
звертайтеся до ГО «Правозахисна Група «СІЧ»

м. Дніпро, пров. Ушинського, 2/43

Телефони для запису:

☎ **+380959033361**

☎ **+380687620009**

☎ **+380934544054**

Пошта: pgsichdnipro@gmail.com

<https://sich-pravo.org>

<https://www.fb.com/pgsich/>